

Отримано: 10 лютого 2020 року

Прорецензовано: 17 лютого 2020 року

Прийнято до друку: 20 лютого 2020 року

e-mail: oksankadruk@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-10(78)-41-43

Сахнюк О. С. Репрезентація больових відчуттів в українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 41–43.

УДК: 81'373.612.2=161.1=111=112.2

Сахнюк Оксана Степанівна,
кандидат філологічних наук, доцент
Національний університет «Острозька академія»

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ БОЛЬОВИХ ВІДЧУТТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено аналіз метафоричної концептуалізації болю в українській мові на основі іменника біль. Цей іменник широко використовується у повсякденному спілкуванні, а також, як термін, у медицині та вживається на позначення як фізичного, так і емоційного болю. На матеріалі української мови встановлено та охарактеризовано концептуальні метафори БІЛЬ – ОСОБА, БІЛЬ – ОБ'ЄКТ, БІЛЬ – ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА, БІЛЬ – БОРОТЬБА, БІЛЬ – СВІТЛО та БІЛЬ – ВОГОНЬ. Використання когнітивного підходу, який полягає в аналізі мови для проникнення у свідомість, дало змогу охарактеризувати больові відчуття та їх вербалізацію у мові. Такий підхід допоміг прослідкувати особливості мовної репрезентації та сприйняття болю представниками української культури.

Ключові слова: метафора, метафоризація, концептуалізація, біль.

Oksana Sakhniuk,
Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor
The National University of Ostroh Academy

REPRESENTATION OF PAIN IN UKRAINIAN LANGUAGE

The article presents the analysis of the metaphorical conceptualization of pain in Ukrainian language on the basis of the noun *біль* 'pain'. The noun is widely used in Ukrainian to denote this unpleasant physical and emotional sensation. With the help of cognitive approach, the main aim of which is to analyze the consciousness through the language, the pain sensation and its verbalization in the language were analyzed and the following metaphors were established: PAIN – LIVING BEING, PAIN – OBJECT, PAIN – LIQUID IN A CONTAINER, PAIN – STRUGGLE, PAIN – LIGHT and PAIN – FIRE. The metaphor PAIN – LIVING BEING represents the personification of pain. Metaphorically pain gets the characteristics of the human being, for example, the ability to walk and to talk, as well as the ability to perform some actions either with the help of 'hands' or some instruments. As OBJECT pain possesses some characteristics like temperature, form and color. Metaphorically pain is the LIQUID IN A CONTAINER, where container is a human body.

This approach helps distinguish the peculiarities of the verbalization and perception of pain by the representatives of Ukrainian culture.

Key words: metaphor, metaphorization, conceptualization, pain.

Вступ. В українській мові, як і в більшості слов'янських мов, для позначення больових відчуттів існує одне універсальне дієслово, що передає як фізичний, так і психологічний стан – *боліти/заболіти*. Велика кількість дієслів, що також описують біль, запозичується з інших семантичних полів, зокрема: вогню, звуку, фізичної дії та ін. (докладна характеристика предикатів болю подана в [2]). Іменним відповідником дієслова *боліти* є *біль*. Цей іменник широко використовується у повсякденному спілкуванні, а також, як термін, у медицині та вживається на позначення як фізичного, так і емоційного болю. Словник української мови тлумачить *біль* як 'відчуття фізичного страждання; відчуття прикраси, образи, смутку' [4, с. 186]: *Він аж застогнав від болю* (Вовчок, І, 1955, 445); *Буденне життя з його болем та горем, з його радощами та втратами краще і докладніше укладається під прозою* (Мирний, V, 1955, 377). Саме способи поєднання цього іменника з іншими лексичними одиницями дають змогу комплексно простежити концептуалізацію болю в українській мові.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Біль, на рівні з іншими відчуттями та емоціями, неодноразово ставав об'єктом мовознавчого дослідження. У XX–XXI столітті вченими різних галузей було здійснено ряд спроб описати та систематизувати мову болю. Найвідомішими є роботи М. Халідея [5], К. Ласкаратоу [8], Ф. Оверлаха [9], В. Бріцина, Е. Рахіліної, Т. Резнікової, Г. Яворської [1], які працювали на матеріалі різних мов. На матеріалі української мови зосередила свої дослідження Г. Зимовець [2; 3]. У своїх роботах авторка детально описала дієслова, які використовуються для передачі больових відчуттів в українській мові. Однак, значний інтерес становлять також іменні конструкції, що використовуються для вербалізації болю.

Мета пропонованої статті – простежити концептуалізацію болю в українській мові за допомогою конструкцій з іменником *біль*.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для досягнення мети нашого дослідження, ми охарактеризували близько 1 000 виразів із Корпусу текстів української мови (КТУМ), що містять лексему *біль*, та виділили деякі концептуальні метафори. Отже, діапазон корелятивного домена БІЛЬ в українській мові налічує такі референтні домени: "Особа", "Об'єкт", "Вміст контейнера", "Боротьба", "Світло" та "Вогонь".

1. **БІЛЬ – ОСОБА.** Цей фрейм складається з предикативних конструкцій з іменником біль. За допомогою цих конструкцій болю метафорично приписуються риси та характеристики, а також дії, зазвичай характерні лише живій особі: *біль ходить, біль ожив, блукаючий біль*.

Приклади вживання:

Голова болить, в очах темніє, у м'язах блукаючий біль (КТУМ).

У рамках фрейму БІЛЬ – ЖИВА ОСОБА можна виділити окремий слот БІЛЬ – ОСОБА, ЩО ВИКОНУЄ ДІЮ. До цього слоту належать предикативні конструкції з іменником біль. При цьому окремі групи становлять вирази, які містять дієслова,

що передбачають здійснення впливу за допомогою певного інструмента, як-от: *біль ріже, біль коле*, та дієслова, що передбачають здійснення впливу руками: *біль б'є, біль штовхає*.

Приклади вживання:

Але **біль** із такою силою **ріже** в мозок, що доктор Рудольф почуває, як м'якнуть йому руки й ноги і душна млосність хилить його на землю (КТУМ);

А її **б'є біль** у голову майже щоднини (КТУМ);

Отже, біль в українській мові концептуалізується як жива особа. За допомогою певних виразів та граматичних конструкцій, біль метафорично поводить як людина: може ходити, говорити, битися, штовхатися. Біль мучить людину, змушує її страждати і шукати від нього порятунк, він може колоти, наче голкою, та різати, наче ножом.

2. БІЛЬ – ОБ'ЄКТ. В українській мові біль концептуалізується як об'єкт, що має певну форму, яка нерозривно пов'язана з відчуттями. Так, різкий біль, що має епіцентр, тобто такий, що наче завдається голкою чи іншим гострим предметом, описується як гострий та тонкий. Біль, що не локалізується у якомусь конкретному місці, є тупим: *гострий біль, тупий біль, тоненький біль*.

Приклади вживання:

Як тільки Ерліс подумала про це, **гострий біль** обпік щоку, хоч ніхто не чіпав шраму (КТУМ).

У художній літературі, крім того, широко представлений і часто трапляється КОЛІР болю. Метафорично він може бути чорним, червоним чи білим. Так, біль від сильного удару по оголеному тілу, як-ось від нагая, асоціюється з раною та має червоний колір. Біль, пов'язаний зі смутком та стражданням, тугою у серці, має чорний колір. Крім того, художня література описує й СМАК болю. Метафорично він може бути солодким, що асоціюється з приємними речами, які хоча і завдають болю, проте цей біль приглушується, затьмарюється на фоні іншого, більш значущого почуття, зазвичай кохання. На противагу солодкому болю з'являється й солоний біль: *Тоді я сльозою проникну у твоє серденько, і влию у нього солоний я біль* (КТУМ). Цей вид болю поєднується з стражданнями, сльозами, які мають солоний смак, що переноситься на біль.

В українській мові біль концептуалізується як ОБ'ЄКТ, ЩО МАЄ ТЕМПЕРАТУРУ: *пекучий біль*.

Приклади вживання:

Що відповів батько, Володя не чув, бо в ту ж мить **пекучий біль** різонує спину (КТУМ).

Біль в українській мові метафоризується як НОША, вантаж. У цих виразах біль переважно виступає у ролі об'єкта, над яким здійснюється дія. Цей слот об'єднує спільнокореневі слова, що у своєму вихідному значенні позначають 'узявши кого-, що-небудь у руки або навантаживши на себе, перемішати, доставляти кудись' [4], тобто нести: *незносний біль, носити біль, винести біль, переносити біль*.

Приклади вживання:

Зцітивши зуби, Максим змушував себе стоїчно **переносити біль** (КТУМ);

Біль був такий **незносний**, що довелося перевести коня спершу на рись, а там і зовсім – ступою (КТУМ).

3. БІЛЬ – ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА. Згідно з теорією концептуальної метафори Лакоффа-Джонсона, серед онтологічних метафор мають місце метафори, пов'язані з вмістилищами, оскільки, за словами вчених, ми розглядаємо фізичні об'єкти, події, дії, субстанції, стани тощо, як вмістилища, які мають внутрішній простір і які є відокремленими від зовнішнього світу [7]. К. Ласкаратоу у своєму дослідженні обґрунтовує метафору ЛЮДСЬКЕ ТІЛО – КОНТЕЙНЕР, і, як наслідок, – ЛЮДИ – КОНТЕЙНЕРИ [8, с. 150]. Звідси, цілком логічним є те, що тіло людини, яка відчуває біль, теж концептуалізується як контейнер, а біль, оскільки він з'являється у людському тілі і не може проявлятися за його межами, є його вмістом: *виплескувати біль, вихлюпнути біль, сповнений болю, тайти біль у собі*.

З. Кьовечеш стверджує, що розуміння людського тіла як контейнера для емоцій є характерним для багатьох, навіть не споріднених мов [6]. Тіло концептуалізується як контейнер, у середині якого існують емоції, отже, як наслідок, метафора ЕМОЦІЇ – ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА є теж універсальною. Беручи до уваги дослідження К. Ласкаратоу та З. Кьовечеша, можна стверджувати, що згідно з першим дослідженням, біль – пов'язаний із тілом, оскільки з'являється лише в його межах, крім того, біль має й емоційний аспект, а отже, схоже як емоції, він концептуалізується за допомогою метафори ЛЮДСЬКЕ ТІЛО – КОНТЕЙНЕР ДЛЯ ЕМОЦІЙ. Отже, ТІЛО ЛЮДИНИ є КОНТЕЙНЕРОМ ДЛЯ БОЛЮ. Звідси – БІЛЬ – ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА.

4. БІЛЬ – БОРОТЬБА. Біль в українській мові концептуалізується як боротьба, протистояння. Людина з ним бореться, намагається його побороти, пересилити та перемогти, подолати біль, щоб позбутися його: *боротися з болем, побороти біль, пересилити біль, перемогти біль, позбутися болю, завдавати болю, долати біль*.

Приклади вживання:

Льошка бачив, як Маруся, **долаючи біль**, зробила крок (КТУМ).

5. БІЛЬ – СВІТЛЮ. Біль в українській мові має візуальне виявлення. Він може спалахувати чи поширюватися промінням. Для поетичних творів характерним є ще й *променистий біль*.

Приклади вживання:

Хворі часто відзначали, що навіть вага простирадла може викликати **спалах болю** (КТУМ);

Нехай не тане дум холодний дим, лови з туману **променистий біль**, докіль забудеш хлипання біди, як забувають рідний хліб і сіль (КТУМ).

6. БІЛЬ – ВОГОНЬ: *біль обпікав, біль випалював, біль палив, розпалити біль, обпалюючий біль*. Біль в українській мові концептуалізується як вогонь, що може пекти, обпікати, випалювати. При цьому у деяких випадках це пов'язано з підвищенням температури ділянки тіла, де відчувається біль (*обпалюючий біль від зіткнення вже роздратованої шкіри з гарячіше, кислою сечею*), а в інших – прямого зв'язку такого виду болю з підвищенням температури не спостерігається.

Приклади вживання:

Біль знову **обпік** ногу дівчини, вона ледве стрималася, щоб не скрикнути (КТУМ);

Не встигає малюк відчутти полегшення від спустошення своїх нутрощів, як на зміну йому поспішає **обпалюючий біль** від зіткнення вже роздратованої шкіри з гарячіше, кислою сечею (КТУМ).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Людині властиво використовувати метафоричну мову для того, щоб наочніше вербалізувати власні больові відчуття. Оскільки, як зазначав Л. Вітгенштейн, “біль – річ приватна, ми можемо лише здогадуватися, що хтось відчуває біль, проте точно знаємо, що ми його відчуваємо”, та “ми не можемо відчутти чужого болю” [11, с.37], то метафора значно полегшує опис болю, з її допомогою мовець може вербалізувати свій біль, а слухач упізнати, ідентифікувати те, що не може особисто відчутти. У статті здійснено аналіз концептуалізації болю в українській мові за допомогою конструкцій з іменником *біль*. Використання когнітивного підходу, який полягає в аналізі мови для проникнення у свідомість, дало змогу охарактеризувати больові відчуття та їх вербалізацію в українській мові. Дослідження виявило такі концептуальні метафори з іменником біль: ОСОБА, ОБ’ЄКТ, ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА, БОРОТЬБА, СВІТЛО та ВОГОНЬ. Практичне значення отриманих результатів визначається можливістю їх використання у процесі викладання курсів з української лексикології, загального мовознавства, когнітивної лінгвістики, прикладної лінгвістики, лінгвопрагматики, а також у подальших концептологічних дослідженнях.

Література:

1. Брицын В. М., Рахилина Е. В., Резникова Т. И., Яворская Г. М. (ред). Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2009. 424 с.
2. Зимовец Г. В. Глаголы боли в украинском языке. *Брицын В. М., Рахилина Е. В., Резникова Т. И., Яворская Г. М. (ред). Концепт БОЛЬ в типологическом освещении*. К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2009. С. 66–109.
3. Зимовец Г. В. Способы выражения носія стану болю в українській мові. *Вісник Черкаського університету. Серія філологічні науки*. Вип. 116. Черкаси, 2007. С. 35–43.
4. Словник української мови в 11 т. К.: Наукова думка. Т. 1-1, 1970–1980.
5. Halliday Michael. On the grammar of pain. *Functions of Language*. 1998. 5 (1). P. 1–32.
6. Kovecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling. Cambridge: Cambridge University Press, 2005 P. 191.
7. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. xiii, 239 p.
8. Lascaratou Chryssoula, Marmaridou Sophia. Metaphor in Greek pain-constructions: Cognitiv and functional perspectives. Berlin: Mouton de Gruyter, 2005. P. 235–254.
9. Overlach Fabian. Sprache des Schmerzes – Sprechen über Schmerzen: eine gramatisch-semantische und gesprächsanalytische Untersuchung von Schmerzausdrücken im Deutschen. Berlin: Walter de Gruyter, 2008. 367 s.
10. Wittgenstein L. *Philosophical Grammar*. Oxford: Basil Blackwell, 1969 / 1974. 495 p.
11. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell, 1953 / 1989. 323 p.